

Hronicul și cântecul familiei Borcea

Pentru geneza *Romanului de familie* de Ion Brad (Ed. Biblioteca Bucureștilor, 2010) sunt lămuritoare spusele autorului în “O mărturisire” ce prefațează ediția: “Pentru a da un flux unic, nefărmițat, celor patru cărți ale familiei Borcea [vezi coperta IV], aducând personajele la nivelul experienței și înțelegerii mele literare de azi, eliminând repetițiile și îngustimile, punând accentele realiste acolo unde lipseau inițial, am făcut din ele, rescriindu-le, o singură carte, nouă, înnoită și sper, mai vie, mai convingătoare pentru oricine îi va deschide paginile. De aici și titlul romanului și titlurile noi ale celor patru cărți care îl compun, într-o compoziție simfonică, de structură, de atmosferă, de realism aspru, specific ardelenesc, și lirism spontan, ca o respirație abia perceptibilă.” După cele spuse despre ediția din 1986, scriitorul continuă mărturisirea referindu-se la ediția din 2010: “[...] am reluat lectura critică a **Romanului de familie** împreună cu eminentul redactor de carte de altădată, scriitoarea Maria Cordoneanu, socotind împreună că e necesară o nouă ediție, nu doar revizuită, ci chiar profund restaurată. Astfel, cele două volume din 1986, au devenit acum un singur volum, căruia i-am păstrat titlul ediției prime.”

Deci, prezentul *Roman de familie*, în întregime, este o regândire și o rescriere a variantelor precedente, începând cu *Descoperirea familiei* (1964), cu o aprofundare a sensurilor și cu o pieptănare literar-estetică. A eliminat balastul care trăgea în jos, a subtilizat planurile narrative, a făcut funcțional tiparul mitic și a accentuat valoarea simbolică a FAMILIEI și implicit a unor personaje.

În varianta finală “**Romanul de familie**” evocă viața familiei Borcea pe fundalul socio-politic (anii 1948-1976) al satului Zăpadia. Fundalul istoric, social și politic este epoca comunistă a colectivizării care a distrus sentimentul de proprietate *id est* identitatea țaranului, și a pereclitat sentimentul de familie. Nucleul tematic al romanului este destinul unei familii în respectivele condiții.

Pierderea și distrugerea sentimentului proprietății asupra pământului provoacă frământări și schimbări dureroase în comunitate și în familie. Cei șase copii ai lui Octavian Borcea, mai mult nevoit decât voit, urmează cursul dramatic al istoriei. Teza, nu lipsită de spirit polemic, pe care romancierul o demonstrează cu subtilitate, este următoarea: în ciuda distrugerii **gospodăriei țărănești** unitatea familiei rămâne scopul și fundamentul existenței.

După cum spuneam, un motiv, proiectat pe fundalul amintit, este colectivizarea. Partea bună în tratarea motivului este aceea că nu se face la modul socio-politic vulgar, ci doar prin “ecouri” prezente în gândurile și gesturile personajelor.

Ce și cum a fost regimul comunist și cum s-a făcut colectivizarea vedem din ideile, gândurile, comportamentul și limbajul politrucului Napoleon Hortiș trimis de partid în Zăpadia pentru a grăbi încheierea colectivizării. Din păcate imaginea politrucului respectiv și a faptelor lui nu spun adevărul până la capăt. Tot greu de înțeles este faptul că scriitorul face din celălalt activist, Onișor, un comunist cu fața umană. Demonic sau nu, comunistul tot comunist se cheamă, iar urmările ideologiei și acțiunilor lui sunt dezastruoase. Cu toate aceste neajunsuri în roman există totuși fapte-oglinzi care ne pot contrazice. În una din zilele toamnei anului 1948, preotul din Zăpadia, Liviu Ardeleanu e chemat în grabă la protopopiat unde un *un tânăr preot necunoscut* îi spune *direct*:

“– Fratele meu, dacă nu semnezi te-așteaptă zile grele!

[...]

– Ce să semnez?

– Documentul de reînțoarcere a oii rătăcite, adică a bisericii greco-catolice la sânul maicii noastre larg ocrotitoare, sfânta biserică ortodoxă ...

– Dacă două sute de ani de jertfe și strădanii în slujba românilor am ajuns să se cheme acum «oia răătăcită», cum să semnez eu certificatul unei asemenea rușini? ...»

La fel de semnificativ este și episodul în care Petre Borcea, elev de liceu, este anchetat cu “blândețe” și “civilizat” de către Horvat și Pordea pentru cele scrise în teza de istorie. Cred că în prezentarea colectivizării scriitorul este prea “*neutru*”, prea detașat. Pentru variantele antedecembriste ale romanului autorul ar avea circumstanțe atenuante. Dar pentru varianta postdecembristă? Probabil că în ultimul caz romancierul nu a vrut să se înscrie în rândul “revizioniștilor” încrâncenați mai ales că pentru unii “rescrierea” istoriei epocii comuniste a devenit un ... moft. Explicația cea mai plauzibilă pentru “relele” și “bunele” semnalate în creionarea fundalului este faptul că obiectivul nu a fost scrierea unui roman socio-politic doar pentru a fi pe val. *Romanul de familie* este o parabolă cu irizări de mit despre viață și familie, și ca orice parabolă, cu țintă filosofică-etică.

Pământul este motivul central al romanului în tratarea căruia autorul nu se abate de la linia transilvană a tradiției, dar îi dezvoltă acestuia sensul simbolic-metaforic: legătura cu un anume spațiu geografic, apartenența la un neam și la o istorie, permanenta raportare inconștientă la un **nostos**; în termeni blagieni **matrice stilistică**. Motivul pământului se metamorfozează în tema FAMILIEI.

Legătura cu pământul și conștiința de familie dau țăranului (în roman, Borceștilor) putere, dârzenie, continuitate și sentimentul stenic al vieții. Dezvoltând în felul acesta tema familiei și motivul pământului, scriitorul oferă o lecție de patriotism și etică, de socio-filosofie și, de ce nu, chiar un răspuns polemic la anumite realități nu prea îndepărtate în timp, ci chiar actuale.

În cartea lui Ion Brad nu există “nominalizat” un anume personaj cu statut de erou (personajul principal). Protagonistul romanului este FAMILIA, “operă anevoioasă, încăpățânată, a sutelor de ani presărați în urmă ca pietre de hotar.”

Pornind de la ideea (adevărul) ontologic-istoric, exprimat cândva și de cronicarul nostru, “omul sub vremei”, scriitorul dă viață unei familii care trece demnă prin vreme. Familia (neamul) este o realitate complexă ce implică atât pe cei ce sunt, cât și pe cei care au fost sau vor veni (cf. Mihai Coman). Membrii familiei Borcea din Zăpadia sunt: Petru Borcea, **strămoșul (memoria)**; patriarhii Artimon și Maria; Octavian, fiul lor, care *cunoscând* pe femeia Silvia, are următorii copii: Petre, Artimonuț, Axente, Ion, Lucreția, Veanu (Octavian cel Mic); la rândul lor, aceștia au feciori și fete ... Urmând tradiția, primul fecior e botezat cu numele străbunicului, al doilea cu numele bunicului, iar ultimul cu numele tatălui. Toți bărbați înalți cu palme mari, parcă coborâți de pe Columnă. După pământ, averea țăranului român sunt copiii. Numele personajelor nu numai că sunt de tradiție în perimetrul transilvan, dar trimit și spre o simbolistică.

În creșterea copiilor, Octavian este aspru, apelând și la pedeapsa corporală. În judecarea tatălui în ceea ce privește folosirea pedepsei fizice nu trebuie trecut cu vederea, pe de o parte, că aplică principiul “unul pentru toți, toți pentru unu”, iar pe de altă parte, că pe față nu o bate niciodată. Folosirea metodei se poate justifica atât prin tradiția din familia țărănescă patriarhală, cât și prin conjunctura socio-psihiologică a tatălui: Octavian vrea să facă din copiii săi **oameni** să nu zică lumea că rămași de timpuriu orfani de mamă, copiii lui au crescut de izbeliște. Toată pedagogia aspră e rezumată de vorbele tatălui: “Ori vă omor, ori vă fac oameni.” De omorât nu i-a omorât, dar oameni i-a făcut: Petre – inginer; Artimonuț – agricultor de frunte, brigadier în colectivă; Axente – inginer agronom; Ion – chimist; Lucreția – învățătoare; Veanu – tractorist și apoi inginer mecanic. Ca oameni și profesioniști, toți sunt apreciați și iubiți de toată lumea.

Prin rememorările lui Octavian și ale lui Petre, scriitorul aduce, rând pe rând, în prim-plan pe fiecare membru al familiei, de la bătrânii, Artimon și Maria, până la cel mai

tânăr, Veanu. Atât cât trebuie, personajele sunt individualizate prin poziția socială și morală în comunitate, prin temperament, experiență de viață, prin vârstă, sex și limbaj. În prezentarea lor scriitorul ocolește comentariul exterior și descripția fizicului. Psihologia și gândirea lor sunt văzute din interior. Completându-se reciproc, Octavian și Petru sunt pe rând naratori alături de NARATORUL romanului.

Cărămizile din care este construită familia Borcea sunt: hărnicia, dârzenia, mândria și încăpățânarea țărănească, solidaritatea, conștiința datoriei și a adevărului, respectul și încrederea, trăinicia sentimentelor. Familia Borcea întrupează o filosofie a vieții cu rădăcinile adânc înfipite în istorie până în pragul ontologicului. Această filosofie a existenței poate fi rezumată de axioma: omul ca individ este trecător, familia (neamul) ca succesiune de generații este nepieritoare (nepieritor). Datoria sacră a individului este de a contribui la împlinirea perenității (cf. Ion Dodu Bălan). Nu fără tâlc, autorul introduce, la un moment dat, în roman următoarea cugetare a lui Lucian Blaga: “Faptul că toate viețile de pe pământ se sfârșesc cu moartea nu dovedește că moartea este ținta vieții.”

În construcția personajelor este păstrat echilibrul între semnificația arhetipală și existențialul personajului. Din arhetip scriitorul a dezvoltat caracterul și tipologia personajelor, prin particularizare istorică, socială, morală. Cu toate că viața i-a răspândit pe Borcești prin toată țara, ei nu s-au dezrădăcinat și înstrăinat de matcă. Ei sunt doar plecați din sat prin existența profesională. Membrii familiei (fii, nepoți și strănepoți) vin **acasă** la prima *strigare*. Bocetul Veronicăi (sora lui Octavian) cântat la înmormântarea lui Artimon conține un vers cu semnificații tocmai în acest sens: “Tatăl meu din copârșău, uită-te în jurul tău, că s-o strâns să te vadă neamurile cât o țară-ntreagă.”

Dacă fiecare membru al familiei ilustrează o caracteristică a acesteia, se pare că mezinul, prin dramele inițiatice la care viața îl supune, sintetizează destinul familiei, cu bunele și relele lui. În urma unei întâmplări în care Veanu este *victimă*, mama-tână exclamă: “– Tulai, sări Maria, speriată la vederea cămășii rupte și plină de sânge. Se apropie de nepotul său și se grăbi să-i dea cămașa deoparte. Tulai, repetă ea, îți curge sânge din coastă ca la Isus Hristos ...”.

Într-un fel sau altul, s-au făcut trimiteri la *Moromeții* lui Marin Preda pentru a pune în evidență mai ales deosebirile de viziune a celor doi scriitori asupra țăranului. Deosebirile sunt mari. Una fundamentală este următoarea: în satul lui Ion Brad este imposibilă “limbuția moromețiană” (ori cea a țăranilor epigonului Dinu Săraru) [cf. Irina Petraș]. Aici nu se face show politic ludic. Țăranii din Zăpadia lui Ion Brad trăiesc cu gravitate orice moment de viață. Despre Octavian Borcea se poate spune că este un om *sucit*, dar față de Ilie Moromete, mult mai natural. Cu tot farmecul și cu toată semnificația pentru timpul lui, Moromete este totuși livresc deoarece scriitorul a vrut, dintr-o pornire polemică, să facă din el un filosof. Or, autorul *Moromeților* a uitat că satul naște doar înțelepți, filosoful fiind produsul **cetății**. În raportarea sa la viață, Octavian Borcea este grav și niciodată nu trăiește cu iluzia că timpul ar avea răbdare cu el. Pornind de la acest aspect (dar și de la altele) putem spune că în subtext romanul are un spirit polemic.

Blazonul Familiei Borcea purtat de membrii ei sunt Artimon și Maria. Chiar dacă prezența fizică a lui Artimon este rară, totuși el rămâne reperul spiritual la care se raportează satul și membrii familiei. Satul și neamurile participă la înmormântarea lui Artimon nu formal, dintr-un banal respect pentru o cutumă, ci din conștiință. Borceștii se reîntâlnesc în cuget și simțire în jurul sicriului *patriarhului*. Descrierea înmormântării nu este una etnografică, ci una ontologic-etică. De altfel, pe tot parcursul romanului scriitorul a evitat etnograficul care a devenit un decor kitsch prin neînțelegerea și abuzul altora. Iertăciunile cerute de cel care pleacă celor rămași sună a testament: “Dacă v-am uitat pe careva, cu voia sau fără voia mea – rosti popa din partea adormitului – nu sufletele, ci numele vostru nu mi l-am adus aminte! Că sunteți mulți ca sarea pământului, și fără iertarea voastră nu-mi găsesc cărările. Dacă v-am făcut cumva răul, nu l-am vrut! Dacă nu

v-am făcut binele nu l-am putut! Altă tălmăcire să nu dați faptelor mele.” Sugerând dimensiunea cosmică, momentul temporal și starea vremii din timpul ritualului înmormântării capătă valoare simbolică: “Începuse să ningă des. Se vântura, peste capetele descoperite ale Borceștilor, ale întregii adunări, o risipă de alb înstelat, pufos, mângâietor. Parcă ninge cu gândurile bătrânului Artimon, așternute peste lume ca o cenușă binefăcătoare, chemată să hrănească rădăcinile vieții.” Maria, căreia toți i se adresează cu apelativul mama-tână, este simbolul ce stă la temelia tiparului mitic al romanului. Ea întruchiează maternitatea și înțelepciunea. Prin obiceiul de a vorbi cu morții (cu Artimon, omul ei) și de a avea frecvente stări între veghe și somn, nicidecum semn de bătrânețe senilă, prin grija permanentă pentru nepoți (vezi grija pentru Veanu și atunci când acesta este bărbat în toată firea), prin dorința de “informare” despre existența tuturor celor din neam, mama-tână ține vie flacăra vieții și a familiei: “Ea vorbea despre toți, nu se mai gândea numai la cei din urmă. Așa era ea, sărea cu ușurință peste spațiu și timp, ca o ființă ce nu mai asculta de legile obișnuite ale pământului”. În simțirea și cugetul ei conviețuiesc vii cu morții. În ultimul ei *drum* poposește în toate locurile unde viețuiește câte un Borcea. Pe țărmul mării, la capătul călătoriei mama-tână, având alături spiritul omului ei, este înconjurată de nepoți și strănepoți. În orice mitologie Apa (marea) este unul din elementele primordiale ale genezei. Încăpătânarea bătrânei de a ajunge la mare (pentru unii nemotivată epic) are semnificația sacrificiului mitic. **Magna mater** “moare în sănătate” pe țărmul mării. Constatând moartea mamei-tâne, nepotul Axente, în numele tuturor, exclamă simplu, dar grav, solemn: “Biata bunică! A biruit-o și pe ea o dată somnul...”

Dintre personajele pe care le calificăm secundare, dar necesare, atenție merită preotul Liviu Ardeleanu. Gestul prin care popa Liviu ajunge “răspopit” are un anumit tâlc. Părăsirea preoției și a familiei și “fuga” cu femeia iubită este un gest de revoltă împotriva a tot ceea ce îngreșește, până la anularea personalității umane, aspirația naturală spre fericire și adevăr.

Formal, *Romanul de familie* e compus din trei părți: “Zăpadia”, “Soare cu dinți”, “Thalassa”. Fiecare parte e centrată pe un eveniment existențial din familia Borcea. În “Soare cu dinți” (splendidă metaforă în roman) evenimentul major este înmormântarea bătrânului Artimon Borcea; în “Thalassa” este drumul la mare a Mariei Borcea și reunirea familiei pe țărmul mării. Între cele două evenimente există o relație de izomorfism. Pentru partea întâi stabilirea evenimentului focalizator e mai dificilă deoarece sunt cel puțin două nuclee în jurul cărora gravitează întâmplările *mărunte* ale vieții: preotul Liviu Ardelean și Octavian Borcea, unul fiind centul spiritual (sacru), celălalt material (profan) din viața satului.

Nu întâmplător, romanul începe cu ritualul spovedaniei din postul de Paște. Incipitul acesta, destul de amplu, sugerează conflictele și firele epice ale romanului. Într-un limbaj metaforic-popular, el este plămada pentru aluatul tematic-narativ ce urmează a fi frământat. În încheierea spovedaniei bătrânei Maria Borcea, naratorul citește gândurile preotului: “Cuvintele bătrânei îi aminti popii de neînțelegerile de la colectivă și se miră că Octavian Borcea, vecin aici, la doi pași, nu se arată nici la această ultimă spovedanie înaintea Învierii. Cu zece ani în urmă nu-i lua seama lipsa. Dar de când îi murise nevasta, Silvia, nu-i scăpaseră acestuia sărbătorile și slujbele mai importante. «Octavian e om de frunte, după el se uită mulți.» Familia lui ... Da, familia e treabă mai încurcată ... De bună seamă că îl întărită și fata președintelui, învățătoarea asta care vrea să-i fie noră, să se mărite cu Axente [...]. «Da, familia, treabă încurcată... Nici eu ...»”. Cu aceste ultime gânduri preotul Liviu își rememorează secvențe din viața lui (anii de seminar teologic, căsătoria cu Nuți, fata lui Mula, certurile în familie din cauza lăcomiei ei).

Secvențe din spovedania Mariei Borcea: “– Cinstit-ai pe tatăl tău și pe mama ta, ca să trăiești mult și bine pe pământ?” “– Pe care pământ, că l-am dat la colectivă [...]” “– furat-

ai? [...]” “– Ce-i drept e drept, nu mă poci ascunde. Am furat câțiva știuleți de cucuruz din coșerul gospodăriei, c-am trecut pe acolo într-o zi. Zece știuleți, să le dau la porci, și m-o prins blestematul de paznic, necredinciosul ăla de Raicu, arză-l focu’ de gâb. Și m-o făcut de râsul satului.”

Dacă ne raportăm la vârsta Mariei Borcea, o întrebare din tipicul spovedaniei este ridicolă, dar dacă avem în vedere viitoarea faptă a preotului (fuga cu femeia iubită) întrebarea își are rostul: “– Preacurvit-ai?” “– Tulai, ferește-mă doamne! Dar cum mă întrebați una ca asta domnule părinte?”

Toposul romanului este satul Zăpadia așezat în vecinătatea Miciei Rome, nu departe de confluența celor două Târnave. Geografic, istoric, uman, Zăpadia este centrul sacru (mitic) al lumii scriitorului. Pentru evocarea acestui univers, romancierul folosește diferite tehnici narative: echilibru între realitatea concretă și ficțiune, permanenta pendulare între prezentul naratorului și rememorările lui Octavian, tatăl, și Petru Borcilă, fiul, și cele ale preotului Liviu Ardeleanu; monologul interior; folosirea în prezentul narațiunii a scrisorilor (ale lui Artimon și Octavian către Petru); parabola (povestea despre Leonardo da Vinci spusă seminariștilor de preotul de religie; scăldatul lui Veanu în tăul cu lipitori). Sunt în roman câteva leitmotive care, prin poziția lor în fluxul narativ, primesc încărcătură simbolico-metaforică: *pământul* (câmpul, fânețele, dealul cu vii); *apa* (Târnavele, tăul, ninsoarea, marea); *casa bătrânească*; *drumul (călătoria)*. Cu diferite prilejuri sunt amintite *podurile* și *fântânile* făcute de Artimon. La aceste leitmotive se adaugă anumite situații, imagini, vorbe *semnificative*: la terminarea ritualului părăstasului pentru Silvia, Axente anunță logodna sa cu Lelia; scăldatul lui Veanu în tăul cu lipitori; cele două morți absurde, cea a iubitei lui Veanu și apoi moartea celei cu care s-a căsătorit și care-i poartă în pânțece pruncul, pricinuită de “vaca neagră”. Importante pentru trama romanului și înțelesurile hronicului și cântecul familiei Borcea (și a satului) sunt momentele temporal-cosmice care jalonează cronologia și ritmul narațiunii. Ritmul narațiunii este unul curgător precum al Târnavei, când mai domol, când mai învolburat.

Având în vedere cele trei părți, prezența leitmotivelor și ritmul narațiunii putem spune că romanul are o structură simfonică.

La nivelul limbajului există două nivele care interferează: cel al naratorului și cel al personajelor. Exprimarea personajelor este cea populară de pe Târnave, dar fără abuz de regionalisme fonetice, morfologice ori semantice. Limba scrisorilor lui Artimon și Octavian are farmecul și expresivitatea stilului oral și putere de caracterizare psihologică și morală. Scriitorul reproduce cu naturalețe gândirea și vorbirea țăranului. Reușite asemănătoare întâlnim și la alți prozatori, și totuși la unii se simte artefactul. Ion Brad menține un permanent echilibru între vorbirea popular-țăărănească și varianta literară a naratorului.

Ținuta filosofico-etică a romanului e susținută și de prezența elementelor de paremiologie. Am extras din text următoarele *ziceri*: “Vorbele sunt date omului ca să-și ascundă gândurile”; “Dar cum crezi tu că poți trăi fără moarte?”; “casa asta-i ca un cuib de rândunică: cine se atinge de ea, îi seacă mâna!”; “oamenii învață să plângă de când se nasc”; “pe oasele lor se reazămă și curtea și casa noastră”; “Cine crezi că poate râde de moarte? Numai descreierații”; “cine se sperie de țințirim înseamnă că n-a trăit o viață adevărată”; “de bine nu se sperie nimeni”; “Nici un pământ nu-i mai iertător decât cel pe care te-ai născut”; “un măgar care duce în spate cărți, nu se poate numi doctor”. Întâlnim și schimburi de replici a la Păcală: “– Oamenii deștepți, tete Ioane, i-o întoarse [Veanu] încercând să-i imite stilul, trăiesc într-o oră cât alții într-o viață.../ – Da, dacă-i lasă proștii, geme Cireș./ – Poate ai dreptate, dar numai proștii-s buni, că dacă-s răi, otrăvesc pământul, nu-l îngrașă.”

Povestea familiei Borcea poate fi considerată o parabolă despre familie ca celulă socială în timpul curgător.

Cred că nu există comentariu despre Slavici, Agârbiceanu, Rebreanu, Pavel Dan (nu mai amintesc pe cei mulți și mărunți, tot din Transilvania, din al XIX-lea și al XX-lea secol) care să nu amendeze în grade variate moralismul operei lor. Moralismul, atât de blamat de “esteticieni”, este prezent și se manifestă în forme și intensități variate în funcție de personalitatea creatoare a scriitorului. Nu s-a subliniat suficient cele două coordonate majore ale eticii prezente în opera lor: lupta cu viața, care impune omului (personajului din operă) anumite trăsături de caracter, și conștiința și sentimentul unității de familie și neam. În fond nu e vorba de o curentă și banală morală, ci de o etică. Marile opere ale scriitorilor menționați și a continuatorilor lor de marcă sunt exemple de “coexistență pașnică și ajutor reciproc” între estetic și etic în opera literară.

Încă o observație, cu adevărat critică. Înțeleg puterea de generalizare a titlului, dar cred că la fel de capabile de generalizare, dar mai expresiv ar fi fost titluri precum: Familia Borcea; Octavian Borcea și fiii săi; **Hronicul și cântecul familiei.**

Romanul lui Ion Brad se înscrie în tradiția romanului realist transilvănean, grav și profund existențial, moral și politic peste care fâlfâie aripa tragicului. *Romanul de familie* al lui Ion Brad stă cu cinste alături de romanul lui Augustin Buzura, Nicolae Breban sau al oricărui alt prozator de raftul întâi, postbelic și postdecembrist.

Mediaș, martie, 2014

Ionel POPA